

ERA.T-76.1.160

MUINSUSKAITSEAMET
ARHIIV
99
P-179

EESI M N Arhitektuuri Valitsuse
Teaduslik Restaureerimise Töökoda

Tellija: EESI M N Arhitektuuri Valitsus.

Sifr.: 226/58.

Objekt: Otepää linnus.

A J A L O O L I N E Ö I E N D .

Direktor: /G.Jaan./

G. Jaan

Peaarkhitekt: /K.Aluve./

K. Aluve

Koostanud: /V.Raam./

V. Raam

Tallinn, 1958.a.

2.

S i e n k o r d:

I Ajaleoline Siend	lk. 1
II Lähike ruumide kirjeldus	lk. 16
III Piltide nimestik	lk. 21
IV Pildid nr-d. 1 - 9	

O T E P Ä Ä L I E N N U S

I Ajalooline Siend.

Tartust ca 50 kilomeetrit lõuna pool asub vägederohke Otepää moreenkõrgustik ja sammeline rajoonikeskus, mille vahetus läheduses on kaheastanguline, jürskude nõlvadega mäekuppel. Meenutades seal vanasti osunai muistsets eestlaste mälinna ja hilisemat piiskopilinnust, hõllob rahvas seda nõige Otepää linnamüks. Kõrge ja jürsu nõe onapõdrane, haru pead meenutav üldsiluett on põhjustanud linnusele hästi sobiva ja täisasi püsivaid nise - Otepää (otipää, odenpää). Ladinskeelne Liivimaa kreoni kutsus linnust tõlkesaletuse "ospat urue" ja vene leto piissid mainivad teda omas keelus "*Megkemer roroba*". Linnuse asukoha valikul olid otsesteks ajendaajateks ta head looduslikud kaitse-eeldused: ühtlaselt ovaalse kujuga nõe üki-liseid kõrged nõlvad (ca 30-35°), ja nõige idast ning läänest Umbritsevad, Elva jõe lähte-allikatest moodustuvad veekogud (praegu osaliselt seistunud). Eestlaste linnus asus ülemisel platool nõe lõuna osas (ca 3500 m²), mis oli piiratud kõrge ringvalliga. Taekivi puundumise tõttu kesutati valli ehitamiseks liiva ja püllukive, mida seostati ning tihendati mitteega, puutivedega ja haoga nagu see Lõuna-Eesti linnustes üldiselt tavaks oli¹⁾. Nagu näitavad kaevaniste praegused tulenuued,

1) M o o r a, H., Varase封建ismi arhitektuur Eesti. Eesti-kiri koguteosest Eesti Arhitektuuri Ajalugu. ENSV TA toimetusel, 1957. lk.30.

kesutati Otepääl eestlaste poolt ka muukividest ühtlascalt laetud, kuid ilma mõrdita kaitseccina, mida ülemises osas täiedatigi tõenäoselt puitseinaga. Linnusesse püsines nüüda mõle idakülge püripläevalises suunas lõgevat teed nüüda. Küsitsivitlauses paremat kaitsepositsiooni arvestava teekoha valiku töttu jäi see püsima ka hilisemasse piiskopilinnuses. Astangulise mõle alumise platoe oli esustatud juba eestlaste poolt ja muudeti kindlustatud eellinnuseks XIII sajandi sajastelastest poolt.

Kõik ehitus-eelmed kunagistest kindlustustest olid kuni viimase ajani (1950.a.) kattunud paksu varisenishihiga ja murukomorasse kasvanud kultuurpinnasega. Ngi ise on suurelt osalt kasvanud tõis puid ja põõsaid. Mõlemad linnuseplatsoonid aga rahva neelelahutuslike kooskõimiste kohana on suurelt osalt püsinvabana kultuurpinnast rikkuvatest punane jaurtest. Hoolimata ajaloolaste ja arhitektuurialoolaste püsivast huvist linnuse vastu, ei olnud kuni 1950.aastani suudetud tecotada mingeid paikseid murinisi. Ka üldised ajaloolised andmed Otepää linnuse minovikust on paigutisest konkreetsusest hoolimata suhteliselt lüunklikud. Veel vähem oli senini teada linnuse ehituslikust iseloomust. Arhitektuurialoolises kirjanuses seni kesutatud paar stomaatilist linnusplaani Otepäält, mille joonistajaiks olid XII saj. Kruse ja Rörber, ei vasta kaugelthi tegelikkusele ja en hoostatud ilmselt fantaseerivate oletuste põhjal, mida pakkusid linnusel juba tollal sajanditevanuse pinnasega kattunud varenote ebatasased rusuhumikud ja üksikud veel nähtavad mürriosilmed. Mainitud planeede mitte kõllalt kriitilise kaustamise tulenusena on Otepää piiskopilinnuse arhitektuurilisel karakteriseerimisel ja stiilikriitilisel analüüsismisel tehtud

olalisi vigin²⁾. ENSV TA Ajaloo Instituti poolt järk-järguliselt teostatud arheoloogilised väljakoeavamised viimase viie aasta jooksul on avanud tühisti uued võimalused linnuse arhitektuuriajaloo selgitamiseks. Ollas arheoleogiliselt läbi kõrgevanud üle 1000 m² linnuse maas-alast, paljustusid kohati üle kahe meetri kõrguselt seinte alumised osad³⁾. Väljakoeavamiste andmed lubavad oletada, et Otepää linnamägi oli asutatud juba esimese aastatuhande keskpaiku e.m.a.⁴⁾, mis langeb ükste meie vanemate kindluselike asulate Üldise tekkimisajaga ühiskondliku arengu sel tasandil, mil eagonesid juba väljakujunenud hõimude vahel kokkupõrked paremate põllumasade pärast⁵⁾. Siin oli Otepää muistsete eestlaste asustueliku ja poliitilise keskkasena eksisteerinaid nähtavasti mõningate vahetega ligemale 2000 aastat, enne kui teistest XIII saj. kehakünnendail aastail kujundati saksa kolonialvallutajate piiskeplik kindlus. Tavalise positsiooni kujunemist põhjustasid esijoones juba mainitud head looduslikud kaitseesindused viljakate ja põllumajanduslikult armenud maas-alade keskel. Mõnevõrra hiljem lisandusid ka teised arengut moodustavad tegurid. Varajane封建的 periodil (X - XII saj.), kui 165

2) Tuule, A., Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat 1942, lk.52. Abb.19. *Die Schäfte waren aus Feldsteinen errichtet...*

3) Saadre, C., Mõningaid tulemusi Otepää Linnuse ja lossi väljakoeavamistest. ENSV TA Ajaloo Instituut. Venekoolne käsikiri, lk.2. Ühtlasi on Mõnsa-Jaak Siindi koostamisel ohtralt kasutatud C.Saadre sualist informatsiooni väljakoeavamiste kätust ja senistest tulemustest. Kasutatud on ka TA Ajaloo Instituti rikkalikku graafilist materjali ja fototeeki.

4) Ibid.lk.5.

5) Moor, R., op.cit.lk.21.

tootlikkuse kasvomisega ja ühiskondliku tõsjaotuse nävenemisega muutus alustseks kaubandus, mis külindis kaugemale ena hõimu piirkonnast, kujunes välja kindlam teedevörk⁶⁾, mis pidi töstma ka Otepää lähistest osatühtsuat majanduspoliitilise ja kindluslike keskkonna. Asudes hästi kaitstud ning jõuva linnusena nii Vene kui ka läti alade otseses läheduses, moodustas ta teatud mõttes piirikindluse, millele sõlade ja rüüvretkete korral põgrati esmajoonelist tähelepanu.

Vene letopässid mainivad Otepääd juha 100 aastat enne Saksa kolonialvägede siinsetungi (1116.a.)⁷⁾. Uuesti kohtas Otepää Novgorodi letopässis 1192.a. piiramise puhal Vene vägede poolt⁸⁾. XIII saj. alguseks oli Otepää väljakujunenud linnataoliseks asulaks, millel oli etendada mõrav osa ajaloolise vallutussõja alindmusterikkas urengus. Kui sakslased sajandi esimesel kolmandil olid lõpuole jõudmas läti ja liivi alade koloniseerimisega ja endid kindlustanud naa põhjisosas, peamiselt Turaidas ja Võnnus, tegustati 1208.a. kevadel esinene tõsisen rüüsteretk Eesti alale Ugandisse, mille keskusaks oligi Otepää. Pöletades ning rüüvides külasid ja tappes "paganaid", nagu võidutsevalt kirjutab Liivimaa kroonika autor läti Henrik, tungiti Otepää linnuseni ja pandi see põlema. Puhannud siin kolm päeva, pöörduval neljandal püeval koos rüüvituid kerjaga, saagiga ja vangidega keju tagosi. Samal aastal toimumud vasturünnakust võtsid osa ka

6) Ibid. lk.32.

7) Saadre, G., op.cit.lk.1.

8) Die Burg Odenpäh und ihre frühere Bedeutung (1851). Mitteilungen aus den Gebiete der Geschichte Liv-, Rhet- und Kurland's. Kreg. von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Sechtes Band, dritter Heft. Riga u. Leipzig 1852. lk.326. (Die Burg Odenpäh).

otepäälased⁹⁾. Sellele järgnenud vaherahu keatis ainult aastat ja 1209.a. organisierisid mõõgavennad kocs lätlestega uue sõjakäigu Ugandisse. Utelks rahalibiriikimisteli läkitas piiskop oma osa-
diku ja missioneeri Albrandi Otepäile. See on küllaldaneks tõen-
diks linnuse kesksest tähtsusest teokordses sõjalises situatsio-
nis.¹⁰⁾

Ellihs eesklaste sissetungi venelastele maksukohustuslikeesse
piirkondadeesse, asusid Pihkva ja Novgorod osalt poolel vanade ees-
üiguste kaitsmisele ja oma mõju suurendamisele nende hädachtl-
ikute muutunud olukorras näbermail. 1210.a. tungib venelaste
võgi Otepääl alla, kus peale 8 päeva kestnud piiramist olid eest-
lased toidu ja vee puhusel sunnitud alistuma ja loovutama vaen-
lasele linnuse¹¹⁾. See on eestlaste linnusearhitektuuri tugevu-
sest Otepääl külalt heaks näiteks. Samal aastal vallutasid nör-
ga kaitseneeskonna tõttu linnuses sakslased uesti Otepääl ja
pöletasid selle¹²⁾. 1216.a. on linnus eesklaste poolelt tugeva
kindlusona tass ülesehitatud. Sel aastal uesti ründavate vene-
laste eest koondatakse linnusesse hulgaliselt läbiruskendset rah-
vast ("municies castrum firmissime, tam contra Ruthenos, quam
contra gentes alias, adhuc nondum baptizates")¹³⁾. On võimalik ja
täiesti tõenäone, et sakslased sachapöletatud linnust taastades
ei jälginud enes täielikult vanemat kohapealset ehitusviisi,
vaid kasutasid vähemalt osaliselt tellist ja lubimörki ringmüüri
püstitamisel neis kohtades, kus vaenlasel oleks võimalik olnud

9) Origines Livonie sacrae et civilis. Dr. A. Kansen. Riga 1857, XII, 6 - 57 (origines).

Besti Ajalugu. Teine trükk. Taimet. J. Menn. Tallinn 1957, lk. 36. (Besti ajalugu, 1957.).

10) Origines, XIII 5 - 64.

11) Ibid. XIV 2 - 65.

12) Ibid. XIV 6 - 68.

13) Ibid. XX 5 - 110.

kergemini ligi pükseda ja põlema ehitada puudust ringmüri. Vajalik tööjubaas selleks oli olemas, sest vallutatul alal oli suudetud esialgselt organiseerida päriseelanike sundrakondamist nii sõjaväes kui ka kirikute ja kindluste ehitasisel. Tagavate tellismüriide ehitasine Otepäile on näid seda tööndos, kuna osinesena vallutatud sõjalise tugipunktina taheti sellest kujundada edasiste vallutusretkete platsdarmi. Seda näitavad juba järgmisel aastal (1217) Otepäile lähtuv vasturünnak Venemaa¹⁴⁾ ja kohc peale seda Sakalasse ning Järva- ja Virumaale. Rünnaki sõjategevusega suunati siit ka missionitööd, mis pidid vallutatud maaode omamäisigusele andma koos paavsti selleks vajaliku sanktooneni. Üha selgenalt mõistetud aut ühvardavat olukorda piirkvalased ja asusid koos eestlastega veel samal aastal järjekordsele Otepääl linnuse piiramisole. Otepäili pidid olema näid juba silmaterkavalt tagavasti ehitatud linnus. 17 päeva kestnud piiramine ei annud tegelikult mingeid tulenuisi¹⁵⁾. Võib kyllalt saare töendususega veel kord oletada, et linnus oli piiratud juba näid lubimürdil laotud tellistest ja munakividest mõrkiga. Nelj aastat hiljem on Otepääl eriliselt tähtsaaid tugipunkte Pühja-Eesti ja Läti alade vahenail. 1220-a. peatus siin Järvamaal ristimis käinud ja taanlaste poolt maalt välja actud Theoderich¹⁶⁾. Tundes Otepääl linnuslikku taguvust, läksid venelased peale Pihkva vaherahu tühistanist 1221-a. suuremale rüüstoretkele Võnnu ja Turaida suunas, ilma et oleksid pildnud piirata Otepääd¹⁷⁾. Peale sakslaste-poolseid

14) Ibid. XX 5 - 111.

15) Ibid. XX 8 - 112.

16) Ibid. XXIV 5 - 148.

17) Ibid. XXI 3 - 173.

✓ (w) de oye
a. 1226

suuri rüüsteretki Pihkva ja Novgorodi aladele tsostati ajuti riikastunud ja tasurretki kartvate sakslaste poolt linnustes suuri kindlustustöid, paigutati neisse tsisterne, et piiramiste puhal poleks veepaadust jne. (.... et aedificaverunt castra omnia et firmissime maniverunt et cisternas infra fodientes, armis et ballisticis repleverunt...)¹⁸⁾.

1222 – 1223. aastate jooksul teimunud suure eestlaste Ülestõusu vütitluse kõigus, kus pülli ühendada kõiki jõude ja tömmeta kaesse selleks ka venelasi, keda sakslaste-hilfacht mitte vihen ei ühvardenud, ei nii Otepää juures teimunud elevat suuremaid vütitusi. Linnused vallutati nii üteldas seest poolt, eise-mise eestmatu Ülestõusu korras, mis omakorda näitab eestlaste taekordset suurt osatähtsust sakslaste poolt vallutatud linnuste koosseisus. Kuigi Otepää kohta otse sed endmed puuduvad, on siiski loogiline oletada, et juhul, kui kohapeal eestlased ise saklaste jõudu ka ei oleks suutnud hõivata, siis oleks peale Tartu, Iõhavere ja Viljandi vallutamist 1223. aastal olnud mõtu-tu üritada saklaste poolt tema isoleeritud keitsmist. Otepääle paigutes Pihkva vürst Jaroslav oma viljeikuse¹⁹⁾.

Saklaste ja taanlaste raskeks muutunud olukorda tõi uut lootust ühendatud Vene vägede lühikesamine mongolite-tatarlaste käest Kalka jõe lahingus 1223. aastal. Venelased olid sunnitud ajutiselt oma tühelepanu Baltikumist körvale suunana. Seda kutsusid nii taanlased kui saklasted, kes piiskop Hermanni juhtimisel värbasid Saksaest uut abivõige, et värskendatud jõududega alustada uut etanustavat pealetungi Eesti aladele. Juba järg-

18) Ibid. XXV 5 – A 176, 177, 15o.

19) Ibid. XXVI 6,7; XXVII 3 – 16o.

misel aastal (1224), peale verist Tartu vallutamist läheb ka Otepää uesti saklaste kätte. uesti sai Otepääst saklaste põhja pool sarnatud ekspansiooni keskne rünnakubaas²⁰⁾. 1225. aasta algusel ordu ja piiskopi vahel 21. juulil 1224.a. toimunud maa-dejagamisel jääd Ugandi ja Tartu piiskopi maaks, mille Riia peapiiskop Albert andis oma venna Hermanni piiskoplikku valdusse, millele liideti ka endise Liidne piiskopkonna taastatui maad. Hermanni esimeseks residentsiks näib algul olevat lühikest aega Otepää, sest piiramisel tugevasti kannatada saanud Tartu vajastõenäoselt ulatuslikumaid taastamistüid ja oli pealagi märksa läbimist süjaliselt rahututele aladele Põhja-Eestis, kus vaherroll teanlastega olid löplikult alles lehendamat. Nii on täiesti usutav, et piiskop Hermanni poolt juhitud uute koloniaalvalduste riiklike korraстuse keskusks oli 1224.a. Otepää. Pole täpselt teada, kanas Hermann löplikult Tartusse siirdus. Aastail 1225-1230 ja 1235.a. ei viibinud Hermann üldse Eestis oma valdustes. 1235.a. aga on juba Tartu ürikuliselt piiskoplikuks residentsiks²¹⁾.

Kohe peale Otepää vallutamist 1224.a. saab Hermann selle linnuslikule väljachitamisele (...et coepit castrum Odempe edificare), endes samal ajal korralduse katedraali ja piiskopilinnuse ehitamise Tartusse. Otepää linnuse pealikeks pani Hermann oma Semehe Engelhart von Tiesenhausen, venna Districhi, Holshold von Lüneburgi ja Johann von Doleni, mitte aga 12 riigtilist keosnevat konventi naga see eli tavaks ordulinnustes.

20) Ibid. XXVIII 9 - 17o.

21) B u n g e, Fr.G. u. T o l l, R., Est- und Livländische Briefe
Jahre I-III, Reval 1856. (Bunge-Toll, Briefblätter) III lk.218
G e r n e t, A., Verfassungsgeschichte des Bistums Dorpat
bis zur Ausbildung der Landstände. Reval 1896, lk.8-10
(Garnet).

Igale ühele neist andis ta kasutada ühe kihelkonna. Eestlasti nimid linnusesse asuda enam ei usaldatud²²⁾. Noid asendas hulk välimaiscid ristisõdijaid, kes samuti said laenuks Uusruskonna maid²³⁾. On oletatud, et nende halgas oli ka hiljem Harjus ja Viru tuntud Kiwelite suguvõsa liikmeid²⁴⁾. Kui paavsti legaat Modena Wilhelm 1225.a. peatus läbisõdal Otepääs, siis kirjeldab ta Otepääd kui tugevasti kaitstud ja esitatud kindlust (castrum Odempe, novis habitatoribus inhabitatum invenit et firmiter aedificatum)²⁵⁾. Veevalt jöuti linnust sellisena ühe easta jooksul valmis ehitada. Peab jällegi arvama, et vähemalt ringmüür oli valmis ehitatud juba eelpoolmainitud 1216.aasta ehitusperioodil. Tüenäoselt kindlustati 1224-1225.a. ka linnamäe alamise pühja poolne plato, kuna teisiti oleks raske olnud krooniku poolt märgitud suure halga ristisõdijate majutamine ja uute pealikute paigutamine linnas. Foonstavad väljakutevanised peaksid nendes küsimustes anima kindlana vastuse. Igal jahul oli Otepää juba 1225.a. muutunud niivõrd tugevaks keskusoks, et siit võidi suunata tugevate väesalkade väljasseatsist Virumaale, kus igati püüti ennetada taanlasti. Otepäält lähtunud mõõgavennad vallutasid hõik Virumaan linnused ja tungisid välja Karvani²⁶⁾. On oletatud, et 1227. või 1228.a. oli Virumaa täielikult mitte taanlaste vaid mõõgavendiade valduses (Brandis), kellede halgas esinevad otsestelt ka eelpool mainitud perekonnaliikmed Otepäält: Dolen, Burhoeiden, Kiewel.

22) Origines, XXVIII 9 - 170.

23) Die Burg Odenpäh, lk.324.jj.

24) H a g e m e i s t e r, R., Materialen zu einer Geschichte der Landgüter Livlands. II. Riga 1837, lk.24.

25) Origines, XLIX 3 - 172, 173.

26) Ibid. XXIX 6 - 175.

Nitte vähem ei arvestatud Otepää sõjalise platsidarmi loomisel sõjalisi vahemerdi idapoolse vaenlasega. Novgorodlasti ühvardavate sõjaküldude hulgas lootlevad leto piisid esijoones Otepää ja siis alles Tartut ja Viljandit. 1240.a. vallutasid otepäälasted Irbeska. Tähtsamad sõjavangid toodi Otepäälle, mis eeldab seal kõllaltki svarate ruumide olemasolu. 1233.a. Novgorodi kroonika jutustab, et sakslased Teesovi juures (Peipsi ülires) võtnud kinni venelane ja viinui ta vangi "Medvešja golova'sse", kus teda raudus heitud "arssa jumalena pöovast kuni suure passumi"²⁷⁾. Peale otseste sõjeretkete korraldamise püüdeid sakslased Otepääl vene vahetus neabrases olles lära kasutada Pihkva ja Novgorodi vürstide sisemisi intriige, neid teravadada ja oma huvides mõjutada. Alberti ja Hermanni vennal Thiedrichil, ühel Otepää pealikuteest, oli sanestunud sõlmida sugulusvahekord Pihkva vürstikojaga. Vürst Jaroslav Wołodimerowitš käsis sageli Otepää ja näib seal 1245.a. surnum elevat. Suure osa oma testamendist pühendas ta Tartu kiriku hoaks²⁸⁾. Peale Irbeska vallutamist 1240.a. ehitati Koporjesse linnus ja taheti rajada sinna uut piiskopkonda²⁹⁾. Kuid peale kuulsat 1242.a. jüülahingut on saklaste ekspansioonikatsed idasse põhiliselt murud. Ka Eesti alal oli vallutussõda tegelikult lõppenud ja mõõgavendade ordu ühinenud Saksa orduga ühtaeks sõjaliseks võimeks veriselt vallutatud saal (1238). Kasutades kõiki sõjakürguseid võimalusi püüras piiskop Hermann peatähelepanu Tartu viljashitumisele ja juub 1234.a. künoldakse "castrum de Tarbate" ning Novgorodi ennaludes hakkeb

27) Ibid. lk.335.jj.

28) Ibid. lk.336.(vrd.Arndt II, lk.47)

29) Ibid. lk.336.

"Medvežja geleva'd" usendama teise linnase nimi - "grad Jurjew". Saare ja tugeva Tartu piiskopkonna iseseisvat osatühtetust arvestades refundeeris Modena Wilhelm 1234.a. uesti eraldiseisva Liivne-Saare piiskopkonna. Selles uues ajaloolises situatsioonis kaotab seikluslikest ristirütlitest tihjenev Otepää oma endise poliitilise ja sõjalise tähtsuse. Tartu piiskop ehitas oma suurte valduste idapiiri kindlustaniseks rea muisi linnusi. Enajõe alamjoosku kaitseks rajati Vana-Kastre ja mõnevõrra hiljem, tõenäoselt XIV saj. algul, Uue-Kastre; jõe alamjooskul on ka Mõrka kindlusklooster. Piiskopkonna kagu osas rajatakse uus kindlus Kirupüli, mida juba 1322.a. nimetatakse "castrum" Ühes samal ajal (1342) ehitatud esialgsel kujul valla Vestseliina linnus, mis otse piiri äärse kindlusena võttis üle Kirupüli-Ulessandi ja sai sellest ka oma nime "novum castrum" - uus linnus (vastne linn)³⁰⁾. Taoline uus linnustovõrk muutis vana Otepää ajaloojaks vähetähtaeks, tagalasse jäinud kindlusteks, millel säilis veel ainult puhtmajanduslik osatühtetus. Piiskopi suur ehitusprogramm nii Tartus kui ka piirikindluste osas nõudis suuri majanduslike pingutusi ja elanikkonna rasket maksustamist, millest annab hea kujutuse Hermanni enda informatsioon Tallinna piiskopile Thorkillile, kes palus ennast tutvustada Tartu nähtavasti "kuulsaks" saanud maksustamise allteeniga³¹⁾. Otepäält ja tema lähemast läbirusest organiseeritak-

30) Gernet, op.cit. lk.9,73-33.
Hildebrandt, Livonica 21.57.

B u n g e, Fr. S., Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Erster V. Reval 1859. BUNDI (Urkundenbuch).

T a u b e, H., Die von Urkull I.Berlin 1930., lk.129.
R u s s o w, B a l t h a s a r, Liivimaa Kroonika. Tölk.
K. Leethberg. Tartus 1921., lk.42.

31) Gernet, op.cit., lk.71; Urkundenbuch I, 173,172,R 194.

se juba 1234.a. Tartu toonkapiitli esimesed parckaal-kogudused, mille sissetulekuist läks suur osa Tartusse. Neist püsiv linnakirik töödlesilt XV saj. teitsmekilmaidest astateni, teenendas peamiselt linnusega seotud elanikkonda ja Urikus tuntud piha Elisabethi kirikuna või kabelina, mis pidi asuma kuskil linnuse lähedal. Praegune Maarja kirik on väljakasvanud enisest Otepää maakirikust³²⁾.

Selpeolkirjelatud sündmuste läiku arvestades on killalt mõistetav, et Urikaline materjal juba XIII saj. teisel poolel Otepäält peasegu täielikult vaikib. 1262.a. venelaste sõjaretk ei nii elevat Otepää pustunud. Ka 1340.a. sõjasündmused ei kõnele Otepäält. Bowgorodi letopissi viimane nõrge Otepäält pärineb 1345.aastast, kus könelakse venelaste sõjaretkest Otepää alla, kuhu neid elevat palunud Karju sadikud ehitaks peale Jüri-53 illestsusu toimuvates võitluste käigus ühise vaenlase vastu. Venelaste sõjaretkest kunkia saades tuli Otepäile appi Viljandi orduvägi. Kõlemale poolels raskeid kaotusi teenud lahingus jäi linnus ka sekkurd töödleselt püntumata³³⁾. Väljakasvaniste andmed ei üki viitavad sellele, nagu vüldib O-Saadre, et XIV saj. esimesel poolel on toiminud Otepää linnuses suuren rüüstamine, mis näib lõplikult elevat Otepää välja lälitanud piiskeoplukust linnustevõrgust. Jürgnevate sajanditel on Otepäält juttu ainult juhati ja teda meenutatakse kaudselt veel ainult üksikutes maa milligi-ostu lepingutes või kohaliku sadliku põrandustestamentides. Neist selgub, et 1386.a. oli Otepää tegelikuks omanikuks

32) Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirikud. Toim.B.-Edarma, A.-Jaik. Tartu, 1933.

33) Eesti Ajalugu, 1957., lk.69.

Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Rhet- und Kurlands, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Althistorik der russischen Ostsee-Provinzen. Riga u. Leipzig, seit 1840.III.Heft I, lk.12.

Ukklide perekonna liikmed, kuigi linnust mainitakse veel kindlust märgitseva kuid vähendliku nimetusega "festes Haus"³⁴⁾. Peaegu terve järgneva sajandi jooksul pauduvad linnusest iga-sugused andmed. Kaudselt võime ta saatast sel ajavahenikul jälgidia linnust teenindava Elisabethi kabel-kiriku kohta hõivate andmete kaudu. 1417.a. on see kabel veel täiesti elujõuline ja talle tehakse suuri annetusi Tiesenhausenite perekonna poolt³⁵⁾. Järgmisel aastal (1418) saab Tiesenhauseneni man ostu-mügi lepingus mainitakse, et ta levutab oma osa Otepälli linnusest (unse part des burchsetes zu Odenspä)³⁶⁾. Sellest ürikust nähtub, et teatud piirini oli veel selle ajani kehtiv omanilik jaotus ("parte"), mille määras piiskop Hermann 1224.a. (vt.lk.8). Saajandi teisel poolel kaotab ka Elisabethi kabel oma praktilise tähtsuse, kuna linnus-ssula elanikkond oli ilmselt kokkukuivanud. 1477.a. viiakse Otepälli kaks kirikukella, mis võisid pärineda sinult Elisabethi kabelist, kuna nad olid kaunistatud lossi omanikkude Ukklide vapiga, Tartusse ja entakse Tartu teenekirikule³⁷⁾. See sündmus tähendab tegelikult Elisabethi kabeli tühjaksemist (kogu läbirust teenindavalt kihelkonnakirikult poleks piiskop kelleloid lubanud kri tunu). Edasised ürikud ei kõnele enam linnusest ega kabelist, vaid mainitakse Otepälli paحال ainult veel "kihelkonda" (Kirchspisi).

34) Gernert, op.cit.lk.8., 75.
Bunge, Fr.G. u. Toll, R., Est- und Livländische
Briefeade I 1. Dänische und Ordenszeit, Reval 1856, lk.127.
(Bunge, Fr.G. u.Toll, R. Briefade I).

35) Urkundenbuch III, MMCLI.

36) Urkundenbuch V, MMCCXIV.

37) Taube, V.K., Die von Ukkall. I Teil. Berlin 1930. lk.129
Ühtissi viitab see fakt sellele, et Tartu teenekiriku esurid
überheitustööd tornidega lähefassadi osas.

1555.a. lühikeses asulate ja linnuste nimestikus (Index succinctus omnium civitatum et arcium universae Livoniae. 1555) Otepää kohta veel ainult "arx antiqua diruta, nunc curia" (vana lagunenad kindlus, praegu mõisamajand)³⁸⁾. Nii si etendanud Otepää Liivi eōjas enam mingit linnuslikku osa. XVI sajandil on linnuslike läbedal, praeguse kiriku ja linna vahelisel alal kujunenud iseseisev asula. Kunesolevas asulas, millest praegu pole siilinud mingeid jälgi, oliid majad kusel mõisnikul. Kuni Liivi eōja sündmusteni kasutasid kaupmehed Otepää Liivi – Pihkva vahelise suurtee Härse alevikuna (Rakelwerk) oma peatuspaigaks³⁹⁾. 1627.aastal Rootsi – Poola eōjas rülistati asula, kirikud ja vana linnus tõielikult ning nad olid peale sõda varrevis. 1690.a. kirjutatakse veel ainult "Hof mit verfallenem Hauerwerk". Sellest nähtub, et linnuslikeks ka nüüd edasi kasutati kehaliku mõisniku poolt, kes sinna oli shitanul hargenaid maja- pidamishooneid. Ilmselt sellest perioodist pärinevadki eelpool mainitud Kruse plaanil tähistatud hooned. 1789.a. olevat niiha olnud Ekknes oletatava "kaevu ase" linnuse platee keskkosas⁴⁰⁾.

Niinugused on üldisöналised ning kasinad anned sellest kuniagi silmagaistvast linnusest, millel eili etendada silmagaistev osa mitte ainult eestlaste suures vabadusvõitluses XIII saj. esimesel poolel, vaid ka selle enne seda. Ta linnusliku tähtsuse reducerumine järgnevail sajanditel on põhjustanud teda hiliseatest arhitektuurilistest ümberehitustest, mille osaliseks on lange nud Röök Resti ja Liivimaa suuremad vanad kindlused. Juba

38) B u n g e - T o l l, Brieflade I, lk.127.

39) Die Burg Ödenpähj lk.353.

40) Ibid., lk.353.

sajandeid tagasi en linnuse ehitusdilmeid katnud varisemispreht, ja rohakamar on aidanud neid süiliteda üllatuslikult hõisti, vältides nende üllatuslikust kasutamist ehitusmaterjalina unuschituste püstitemiseel. Olles vaninaks ning üheks vähestest kindlalt dateeritud linnuschituseks Eeldse, mida XIII saj. ehitati tellistest lubimördi kasutamisega, on Otepääl kui arhitektuuri näitestusmärgil võrdlematu tähtsus mitte ainult Resti vaid kogu Baltikumi ehitusajaloo uurimises. Ühtlasi sítab ta selgitada seni vähetuntud probleemi, mis läsitleb vana Resti maalinuste arhitektuuri ja selle möju erdu ja piiskopi linnustele XIII saj. esimesel poolel. Samal ajal sítab Otepääl linnaniel väljakasvatav arheoloogiline ja arhitektuuri-ajalooline materjal oma erakordse õülivuse tõttu vaadelda senisest selgemini neid kultuurisuheteid, mis olid Resti alal valitsevad perioodidel nii enne kui ka pärast vallutussüda.

II Lühike raamide kirjeldus.

Linnuse üldkavatise kohta võib praegustest väljakasvamiste materjalide põhjal osialgselt konstaterida, et ta koosnes kahest eri osast: ringmüüriga piiratud pealinnusest ülemisel platoon ja tõenäoselt samuti ringmüüriga ümbratsetud eel-linnusest mis alumisel põhjapoolsel platoon (pilt 1). Pealinnuse kavatiseest puuduvasd veel lähemad andmed, kuid proovikasvamistel saadud andmed kinnitavad sealsete vanemate ehituste olemasolu. Pealinnusest on viimasste väljakasvamiste käigus avatud osa põhja- ja idapoolset ringmüüri ja hoone seina vastu aeda ringmüüri. Alustatud on kaevanist ka linnuse lääneküljel, kus leiti mingi hoone ja ringmüüri osi. Nõik paljustunud arhitektuuri osad on ehitatud tellisest ja maakividest, mis on leitud peamiselt lubimördil, kuid kohati - müririsiscates osades - on kasutatud liitainena ka savi. Pöllukivide kasutamine on piirdunud peamiselt vundamentidega kuni põrande nivooni. Põrandast kõrgemal asuvad seinased on peanega eranditult tellisest (pilt 6,7). Mülematerjali segumini ladumist, peale mõne üksiku erandi, ei esine. Kuna vadeldav piiskopilinnus oli rajatud vanale eestlaste linnusele, siis on arheoloogilistel kaevamistel läbiuuritud ka need kultuuripinnase kihid, mis asuvad allpool piiskopilinnuse vundamenti. Väljakasvamiste teadusliku juhendaja, TA Ajaloo Instituudi teadusliku sekretäri C. Saadre nimel oli eestlaste ehitatud linnuses rikkalikult kasutamist leidnud pöllukivi. Hilisema piiskopilinnuse rajamisel on seda kivimaterjali hakanutatud uute vundamentide ehitamisel.

Linnuse-ala piirav 2 m paksune ringmüür (18unneses on väike ringmüüri lõik puidust) ei kulge mitte mingi kindla kindlusliku skeemi kohaselt, vaid jälgib näopealse väljaku looduslikku geograafiat (pilt 1). Sellisena kuulub Otepää vanemasse, loodusega seotud linnusetülli. Ringmüüris on üksaines värava-ava linnuse idaküljel, kust viib tee mööda näeperve põhjapeele, alumise eel-linnuse juurde. Värava algse arhitektuuri rekonstruerimiseks on liiga vähe materjali. Värava esine on olnud sillutatud munakividega. Sillutis jäätkub ka värava taguses ruumis. Värvast läunapeole on pöökisuunes ringmüüriile ehitatud püüda näekalllast allapeole kulgev tükkinüür, et takistada vaenlase püüsu linnuse läunapeole ringmüüri taha, kus müüri ja ükilise näekallaku vahel on jäänu siin paari meetri laiune tasane magriba. Tekib kliinimus, miks pole müür, nagu tavaliselt seda nimega ordulinnustes, ehitatud vahenditult näe kaldale. Tõenäoselt püstitati piiskopi ringmüür otsestelt eestlaste ringmüüri kividest laetud eeldamiku kohale, kuna eestlaste muldvall, mis kaitseks sõdesõrjite seina väljastpoolt, hõrvaldati kaitse huvisid silmaspidades alles peale uue tellismüüri valmisseasmist.

Otsa värava taga avaneb väike, osaliselt sillutatud põrandaga ruum (ca 4x2,5 m), millest on säilinud nõlemad pikiseinad, värava-avaga idasein ja see läinuseeins loodenurgas (sisemiste seinte paksus ca 125 cm; pilt 4). Seda ruumi on tinglikult peetud eelhooviks, kuid arvatavasti moodustas ta väravat kaitsva tornitaolise chituse, mille alumine korrus moodustas kangiäluse, kust pääses linnuse hoovi ja nihtavasti ka läunapeoleksesse suuremasse ruumi.

Ringmüüri külge ehitatud ruumistiku seinad üldiselt ei ole algsest seotud ringmüüriga, mis viiteb sellele, et hooned linnu-

ses ehitati juba teisel ehitusperioodil kui linnuseplatoo oli üldiselt kaitstai vaenlaste rünnakute eest.

Väljakaevatud on praegu kahe kaevandi ulatuses osa ruume põhja osas ja teine kompleks ruume idaküljel vahenditult väravast 15una-pool (pilt 5). Põhjasosas paljastunud suurem nelinurkne ruum (tinglikult nimetatud "meeskonnaruumiks"; pilt 2). Ruumi põhjasein, mis ühtlasi on osa ringmürist, paikneb kõlm laekepilu. Lõunaseina keskosas on leid uksseva, mis on hiljem jaotatud kaheks avaks ja tugistatud väljaspoolt kahe tugipiidiaga (pilt 5). Edelanurgas on neljakandilise ahju ase (pilt 6), mida küeti läänescina välisküljelt, kus küttekolde suu oli kaitstud väiksemal juurdeehitusega. Läänescina ahju kürval on väike nišš kolmnurkse ülaosaga (pilt 6).

Läänescina taga on hoovi pinnases mingisuguse seni seletamatu ehituse alus, mis on laetui kontsentriliselt asetatud tellistest ning oli kaetud tugeva savimürdi kihiga.

Idapoolemas kaevandis värava körval on paljastunud keerukam ruumidekompleks (pilt 3). Otse eelpeolkirjeldatud värava-alustest viib põrandast mõnevõrra kõrgemal asetsev uks suurenusse trapetsikujulisse ruumi (pilt 4), mis on erianteeritud ligikaudu idast läände. Idaseinas on suurem nelinurkne nišš, kust leiti kirikuteenistusega seotud leide. Läänescina on kahe akna-ava jäljed ja nende keskel nelinurkne nišš. Kaldpinnalised aknalaused "laud" lubavad oletada, et könesolev ruum on olnud silma-terkavalts kõrge (pilt 7). Lõunaseinast viib idapoolemas osas uks körvalruumi ja seina läänepoolemas osas trepp kõrgosal asetsevasse körvalruumi (pilt 7). Tinglikult "relvakambriks" nimetatud ruum oli täenäoselt linnuse kabelike. Nišš idaseinas võiks olla sel puhul altari körval elevaks nižiks. Kabeli paiknemine värava

vahetus läheduses sobib samuti ristsõdijate traditsioonidega (hiljem ehitati kabel otse värava peale, kui värava usujööline kaitsja). Lõunaseinast kabelisse ulatuv nelinurkne ehituse osa pärineb nõnevõrra hilisemast ajast ja näib moodustavat mingisuguse ahjuehituse osa, mis suundub lõunapoolesse vaheruumi (pilt 3).

Kolmeest ruumiist, mis asuva lõunapool kabelit, on idapoolsen töenäoselt olnud kliirikambri ja hinnalisenate esemete kojuruum (kliirikamber oli keskajal sageli ka varakamber). Keskmise ruumi, milles paljastusid mitmed küttekolded keristega (pilt 8), on oma probleemirikkuselt üks huvitavamaid. Kuna tal puudub uks, siis võiks arvata, et siin on tegemist suure hüpokaust-kütte seadeldisega. Lõunapoolne ruum, mis asub nõnevõrra kõrgemal niivool, ja kuhu viib kabelist avar trepp, on oma ülesandelt praegu veel selgitanata. Põrand on ebalihtlase kõrgusega (täitepinnasegaga kõrgendatud) ja teda katab kontsentriliselt laotud lame telliseladu, mis oli knetud paksu savimördikorraga (nagu põhjapoolse knevandi lääneosas)(pilt 9). Selline, kõrgele põrandale täitepinna-sele laotud õvaalse põhiplaaniga tellinest alus oli sõlinud ainult osaliselt (põhjapoolses osas). Alus ei olnud seotud ruumi seintega. Selle ruumi seinad on rõhuvalt munakividest laotud ja kuulub suhteliselt hilisemasse jürku.

Osaliselt eielapoolese platee-osaas teostatud proovikaevamised tõid põlevavalgele ühe ringmüldri lüagna, mille lähem osas ruumiidega on veel selgitanisel. Kaevamised oletatava kasvu osas platee keskel ei annud mingeid positiivsuid tulemusi.

Üldiselt on paljastunud arhitektuuriehilmid seinte osas sõlinud keskmiselt 2 m kõrguselt. Seinamüldrite ülemised osad on tugevalt kedunenud (pilt 6). Rohkesti on purunenud tellisaid ka

seinte külgpindadel, mis seal konserveerimistöödel ette külalit
tüsisid raskusi (pilt 5). Otepääl linnuse erakordne arhitektuuri-
ajalooline tähtsus eeldab mainitad raskuste ületaniseka kõige
suuremat hoolikust ja konserveerimisprobleemide igakillget läbi-
tüstamist.

M. Raun
V. Raun,
van. tead. tütaja

III Piltide nimestik.

1. Üldosituntsiooni plaan. PUUDU
2. Ida poolse kaevandi põhiplaan. PUUDU
3. Põhjapoolse kaevandi põhiplaan. PUUDU
4. Värvava-aluse ruumi põrand ja seinaosad vaatega IJonest.
5. Üldvaade mõlemale kaevandile. Esiplaanil põhjapoolse kaevandi lõunasein.
6. Relinurkse ahju alus põhjapoolse kaevundi "neeskenneraumi" edelanurgas.
7. EK. "relvakambri" vüi kabeli sisevaade idast.
8. Ida poolse kaevandi kitsas keskmise ruumi läittekoldega.
9. Ida poolse kaevandi edelanurgas asuva ruumi põrandaoosa kontsentriliselt laetud tellistega.
10. Fragment "Relvakambri" lõunaseinast kagunurgas.

*Fotode negatiivid kuuluvad
Eesti ja Loodus Instituudi.*

NR. 4

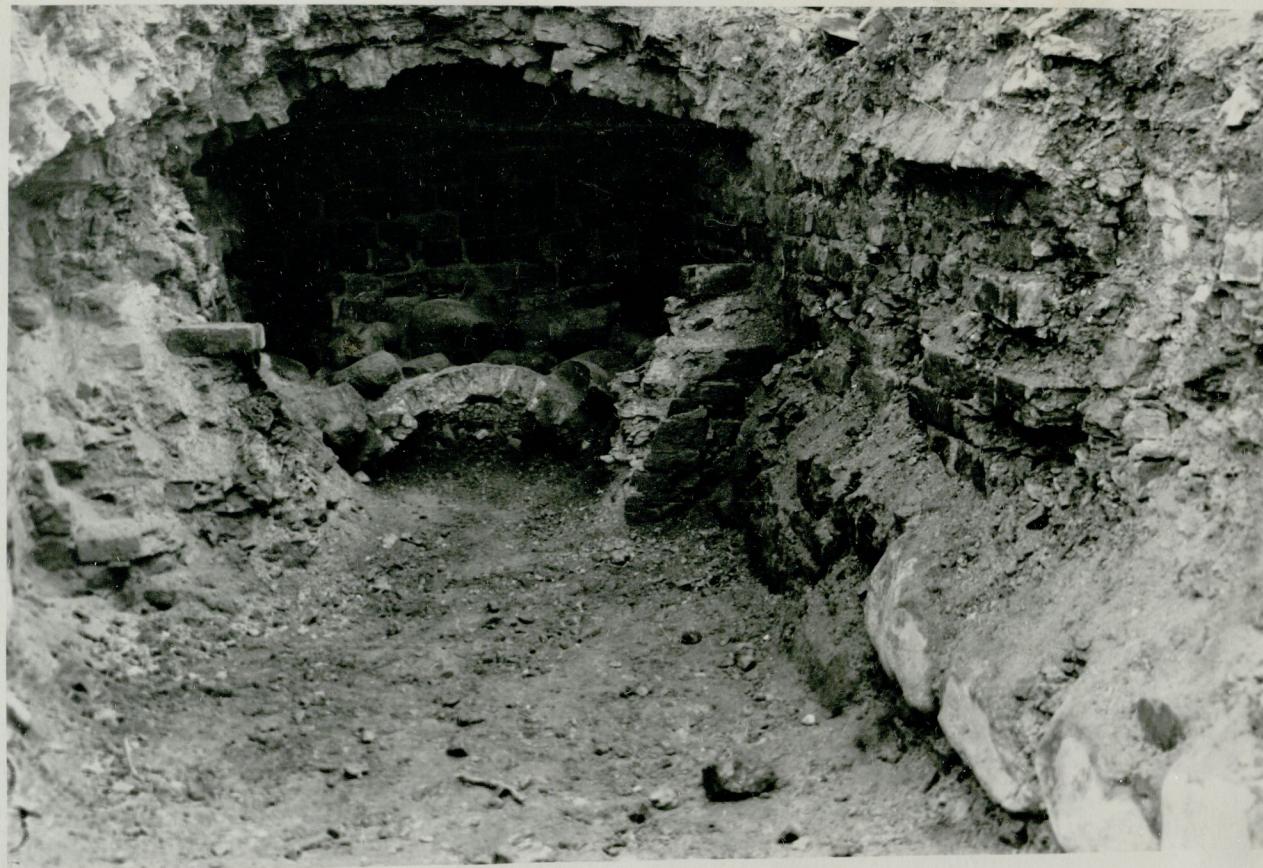
NR. 5

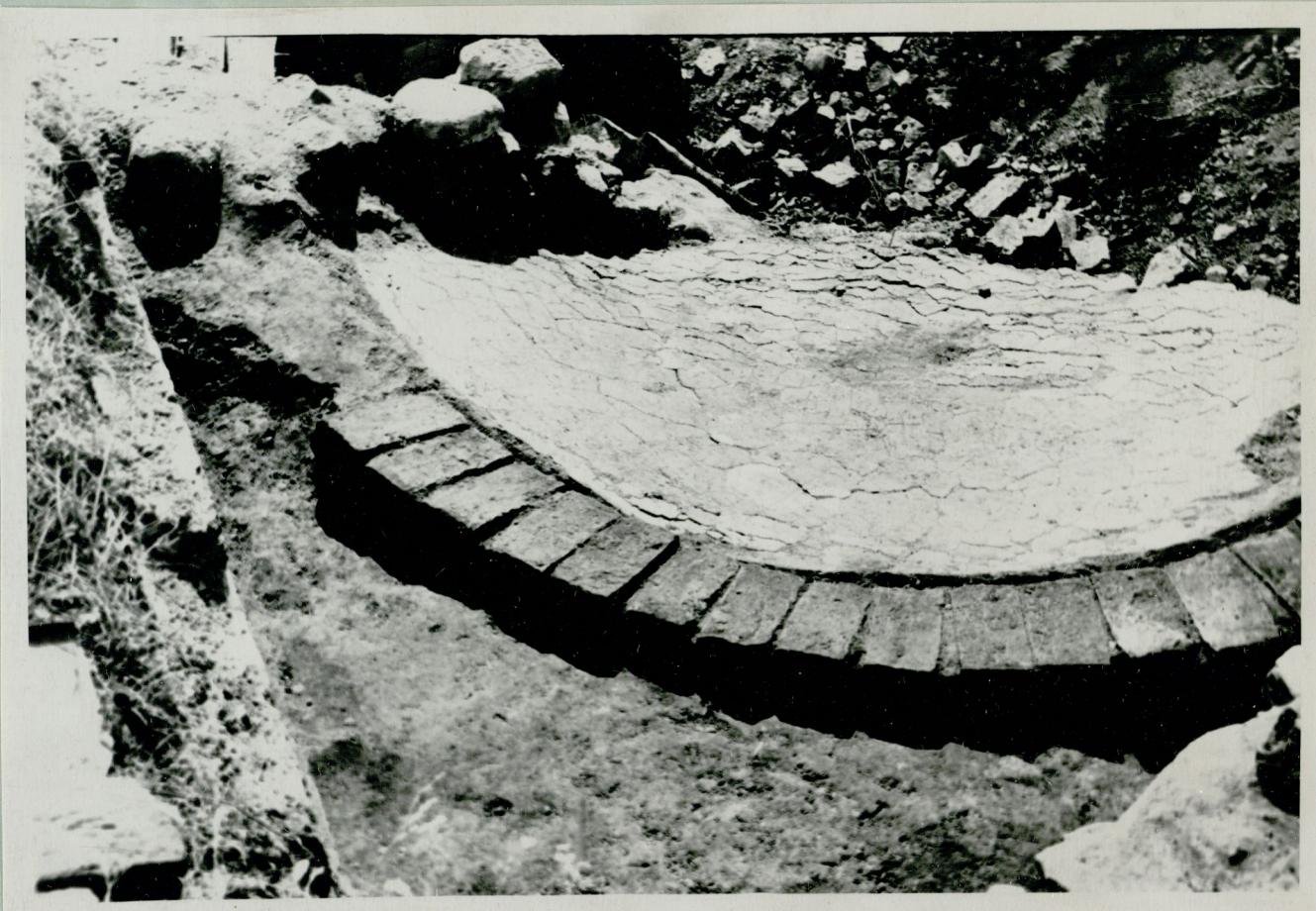
NR. 6

NR. 7.

NR. 8.

NR. 9.

NR. 10